

Irena Bilińska
Bratysława–Lwów–Warszawa

**POWSTANIE LISTOPADOWE
A TWORZENIE PAMIĘCI
HISTORYCZNEJ NARODU
(EXEMPLUM SŁOWACKIEGO
POETY ROMANTYCZNEGO
SAMA CHALUPKI)**

1. Słowacki ruch narodowy wobec powstania listopadowego

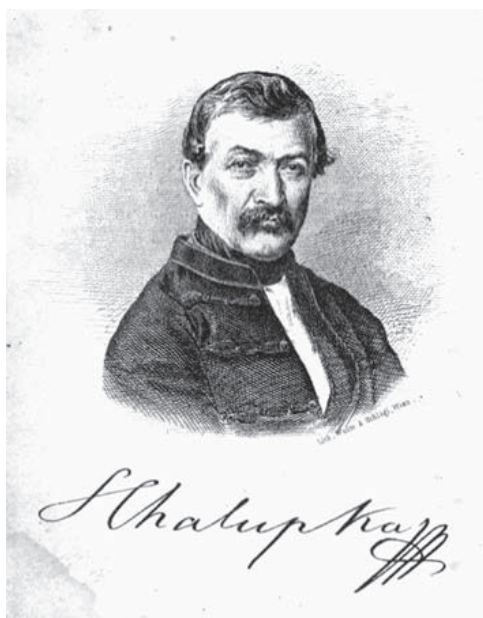
Decydujący wpływ na ukształtowanie się narodu słowackiego wywarły przemiany ideowe i kulturowe w pierwszej połowie XIX w., tj. w okresie nazywanym słowackim odrodzeniem narodowym. Pomimo braku rodzimych elit politycznych, w kręgach inteligencji słowackiej zaczęły powstawać w latach 30. XIX w. koncepcje, które próbowały określić miejsce Słowaków w ramach Monarchii Habsburskiej oraz wobec innych narodowości słowiańskich, tak by zaznaczyć własną odrębność kulturową a tym samym i narodową¹. Dotyczyły one zarówno tożsamościowego określenia się wobec świata słowiańskiego, jak również wobec Zachodu. Nie były jeszcze umotywowanymi tezami, w których słowaccy działacze domagaliby się, żeby ich obszar narodowościowy funkcjonował jako niezależne spektrum polityczne². Pierwszy narodowy program polityczny został sformułowany dopiero na fali rewolucyjnych wydarzeń Wiosny Ludów³.

---

¹ Zob.: J. Skowronek, M. Tanty, T. Wasilewski, *Słowianie zachodni i południowi VI–XX wiek*, Warszawa 2005, s. 194–198.

² E. Gellner, *Narody i nacjonalizm*, Warszawa 1991, s. 9. Określenie i używanie nazwy Słowacja w XIX w. nie było oczywiste, ponieważ nie stosowała jej administracja węgierska, zob.: D. Kováč, *Slovenská identita v historickom procese*, [w:] *Kto sú Slováci? História, kultúra, identita*, red. J. Purchla, M. Vášáryová, Kraków 2006, s. 59.

³ Były to tzw. „Žiadosti slovenského národa”. Zob.: *Dejiny Slovenska. Dátumy, udalosti, osobnosti*, Bratislava 2007, s. 263.

Portret S. Chalupki, [w:] S. Chalupka, *Básne a starožitnost*, Bratislava 2013, s. 372.

W latach 30. słowaccy działacze, wśród których przeważali literaci i duchowni, zaczęli poszukiwać, zgodnie z duchem romantyzmu, który przyniósł kulturowe a nie prawno-polityczne rozumienie narodu⁴, potwierdzenia egzystencji własnego narodu, właściwej *formy*⁵ dla tej narodowości, w sferze znaków i symboli. Jak twierdzi T. Pichler, próby przetransformowania mówiącego po słowacku *ludu* w zinstytucjonalizowany *narod* charakteryzowały się labilnością i zmiennością. Pojęcie *narod* sprowadzało się do poczucia *ducha narodu*, rozumianego jako naturalna wspólnota językowa, która posiada prawo do zachowania i rozwijania kultury⁶. Chcąc wiedzieć kim są, pytali przede wszystkim o to, jacy i kim byli. W ten sposób *teren historii i język historii*⁷ stały się priorytetowymi informatorami o narodzie. Budowanie tożsamości narodowej na przeświadczeniu o specyfice *ducha narodu*, oraz na identyfikacji języka i kultury ludowej⁸, powodowało, że: *wspólnota narodowa była pojmowana jako coś naturalnego*,

⁴ A.F. Kola, *Słowianofilstwo czeskie i rosyjskie w ujęciu porównawczym*, Łódź 2004, s. 79.

⁵ Ibidem, s. 34.

⁶ T. Pichler, *Národovci a občania. O slovenskom politickom myslení v 19. storočí*, Bratislava 1998, s. 8.

⁷ A. Witkowska, *Słowiański mit początku*, „Pamiętnik Literacki” 60 (1969), 2, s. 3.

⁸ Zob.: M. Bobrownicka, *Relacje język – naród w myśli i praktyce Słowian zachodnich i południowych*, [w:] *Kategoria narodu w literaturach słowiańskich*, red. T. Dąbek-Wirgowa, A.Z. Mako-wiecki, Warszawa 1993, s. 7 – 11.

istniejącego od niepamiętnych czasów⁹. Natomiast brak wykształconych struktur i tradycji politycznych spowodował, że naturalistyczne stanowisko¹⁰ stało się idealnym podłożem dla rozwoju idei słowiańskiej, która zapuściła bardzo głębokie korzenie w słowackiej ideologii narodowej¹¹. Zaś jak twierdzi A. Kola, wywodzący się z odrodzenia narodowego ruch słowianofilski *mimo iż pragnął wspólnoty ponadnarodowej, nie był skierowany przeciwko ruchom narodowym, lecz organicznie z nich wyrastał*¹², tym bardziej w przypadku narodu znajdującego się w podwójnej zależności politycznej, gdy jego przedstawiciele cechowała podwójna lojalność, to znaczy *zewnątrzna* – wierność panującemu i *wewnętrzna* – wierność narodowi¹³. Podwójna zależność polityczna oznaczała jednocześnie podwójne zagrożenie dla przekształcania abstrakcyjnego *ducha narodu* w konkretne instytucje narodowe. Idea słowiańska stała się więc swego rodzaju tarczą wobec zagrożenia ze strony węgierskiej i niemieckiej. Z drugiej strony ułatwiała szybkie, uproszczone odnalezienie formy własnej tożsamości kulturowej w wielkiej rodzinie słowiańskiej.

W latach 30. XIX w., w kręgach inteligencji słowackiej, powstały szczególnie korzystne warunki dla przyjęcia filozofii J.G. Herdera¹⁴, która zaowocowała rozbudowanym projektem *wzajemności słowiańskiej* J. Kollára¹⁵ i wzrostem zainteresowania Słowaków innymi narodami słowiańskimi¹⁶. Słuchacze bra-

⁹ R. Majerek, *Pamięć mit tożsamość. Słowackie procesy autoidentyfikacyjne w okresie odrodzenia narodowego*, Kraków 2011, s. 84.

¹⁰ Zob. J. Szacki, *O narodzie i nacjonalizmie*, „Znak” (1997), 3, s. 8–9.

¹¹ Według Marii Bobrownickiej idee słowianofilów i panslawistów: „wrosły w [słowacką – I.B.] niepodległościową myśl narodową i (...) kształtowały społeczną świadomość w sposób trwały”. W efekcie mit słowiański poczynił „spustoszenie (...) w świadomości kulturowej Słowaków, których zepchnął całkowicie w zaścianek i folklor oraz uczynił narodem ahistorycznym”. Zob. M. Bobrownicka, *Narkotyk mitu*, Kraków 1995, s. 25.

¹² A.F. Kola, *Słowianofilstwo czeskie i rosyjskie*, s. 34.

¹³ T. Pichler, *Problém etnickej divergencie vládov a ovládaných u Jána Kollára*, [w:] *Ján Kollár a slovenská vzájomnosť. Genéza nacionalizmu v strednej Európe*, red. T. Ivantyšinová, Bratislava 2006, s. 39; M. Bobrownicka, *Utopie i polityka. Relacje naród – państwo w ideologii odrodzenia narodowego Słowian zachodnich i południowych*, [w:] eadem, *Pogranicza w centrum Europy*, Kraków 2003, s. 74–87.

¹⁴ J.G. Herder, *Myśli z filozofii dziejów*, Księga XVI, rozdz. 4: *Ludy słowiańskie*, [w:] idem: *Wybór pism*, oprac. T. Naumowicz, Wrocław 1987, s. 489–494; zob. też: V. Černý, *Vývoj a zločiny panslavizmu*, Praha 1995, s. 8; R. Pinsent, „Slávy Herder”, [w:] *Ján Kollár a slovenská vzájomnosť*, s. 21–24.

¹⁵ J. Kollár, *Slavy dcéra*, Praha 1903; *Listy Jána Kollára*, t. 1: 1819–1839, oprac. J. Ambruš, Martin 1991; J. Kollár, *O literackiej wzajemności między różnymi szczepami i narzeczami narodu słowiańskiego*, [w:] idem, *Wybór pism*, Wrocław 1954, s. 105–106.

¹⁶ W pierwszym okresie słowackiego odrodzenia narodowego, tj. od końca XVIII w. Słowacy byli pod wyraźnym wpływem czeskich działaczy, po roku 1831 polskich, a w latach 40. i 50. XIX w. dominowały przejmowane z Rosji idee słowianofilskie i panslawistyczne oraz illiryzm. Zob.: H. Batowski, *Przyjaciele Słowianie. Szkice historyczne z życia Mickiewicza*, Warszawa 1956; Z. Bik, *Polonofilstwo Słowaków w pierwszej połowie XIX wieku*, [w:] *Związki kulturalne polsko-*

tysławskiego Liceum Ewangelickiego i członkowie Towarzystwa Czesko-Słowiańskiego – kuźni romantycznych twórców i działaczy narodowych – uczyli się języków słowiańskich, tworzyli słowiańską bibliotekę, poznawali historię, kulturę i sytuację społeczno-polityczną bratnich narodów. Zainteresowanie Polską skupiało się m.in. na lekturze książek dotyczących najnowszych dziejów Polski (np. J. Lelewela) oraz literatury romantycznej, szczególnie dzieł A. Mickiewicza¹⁷, jak również na nauce języka polskiego, przepisywaniu polskich wierszy i pieśni patriotycznych, prenumeracie czasopism, sprowadzaniu polskich książek¹⁸. Na kształtowanie się Towarzystwa miała również wpływ wiedza o stowarzyszeniach wileńskich Filomatów i Filaretów, z którymi młodzi działacze zapoznali się za pośrednictwem dzieła niemieckiego polonofila R.O. Spaziera¹⁹.

Młodzież słowacka kontaktowała się z Polakami już od drugiego dziesięciolecia XIX stulecia. Jednak momentem przełomowym dla zainteresowania Polską i Polakami stało się dopiero powstanie listopadowe, które odbiło się wielkim echem wśród działaczy słowackich²⁰. Po upadku powstania tysiące emigrantów przeszły przez ziemie słowackie, Czechy i Morawy. Polscy

-słowackie w dziejach, Kraków 1995, s. 123; M. Bobrownicka, *Utopie i polityka*, s. 74–87; A.W. Lipatow, *Wspólnota słowiańska: historyczne reinkarnacje i metodologiczne interpretacje idei* [w:] *Wielkie mity narodowe Słowian. Materiały do dyskusji panelowej towarzyszące konferencji „Język, literatura i kultura Słowian – dawniej i dziś III”*, Poznań 1999, s. 14–28; D. Kodajová, *Fenomén rusofilstva v minulosti Slovákov*, [w:] *Východná dilema strednej Európy*, red. T. Ivantýšynová, D. Kodajová, Bratislava 2010, s. 134–155.

¹⁷ Poświadczają o tym: J.M. Hurban, *Ludovit Štúr, kniha štrvrta a rozpomienky*, Martin 1944; W. Bobek, *Mickiewicz w literaturze słowackiej*, Bratislava 1931; J. Magnuszewski, *Mickiewicz wśród Słowaków*, Warszawa–Wrocław 1956; M. Piśút, *Mickiewicz a štúrovci*, [w:] idem, *Romantizmus v slovenskej literatúre*, Bratislava 1974; J. Goszczyńska, *Wpływ Mickiewicza na oblicze słowackiego romantyzmu*, [w:] *Sławni i zapomniani. Studia z literatury czeskiej i słowackiej*, Warszawa 2004; H. Janaszek-Ivaničková, *Kochanek Sławy*, Katowice 1978.

¹⁸ W Bibliotece Towarzystwa Czesko-Słowiańskiego znaleźć można m.in. następujące druki: *Dzieje narodu polskiego* J. Bandtkie (Wrocław 1835); *Historia Polski. Krótko zebrane dzieje narodowe od powstania aż do podziału i upadku...* J. Faleńskiego (Wrocław 1819); *Historia prawodawstw słowiańskich...* W.A. Maciejowskiego (Warszawa–Lipsk 1832); *Chowanna, czyli system pedagogiki narodowej...* B.F. Trentowskiego (Poznań 1842); *Stosunek filozofii do cybernetyki, czyli sztuka rządzenia narodem. Rzecz treści politycznej...* B.F. Trentowskiego (Poznań 1843); *Napoleon Bonaparte, czyli obraz bitew i czynów wojennych* J.N. Bobrowicza (Lipsk 1838); dzieła klasyków literatury polskiej (J. Kochanowski, I. Krasicki, Z. Krasieński, A. Naruszewicz, J.U. Niemcewicz, Sz. Szymonowicz) z cyklu Biblioteki Kieszonkowej Klasyków Polskich (Lipsk 1834–1837); powieści historyczne M. Czajkowskiego, A. Bronikowskiego; utwory A. Mickiewicza (m.in. trzy egzemplarze wykładów A. Mickiewicza wygłoszonych w *Collège de France* o poezji słowiańskiej, zapisanych w języku niemieckim); polskie tłumaczenia angielskiej poezji romantycznej, liczne gramatyki języka polskiego i słowniki polsko-niemieckie.

¹⁹ R.O. Spazier, *Geschichte des Aufstandes des polnischen Volkes in den Jahren 1830–1831*, Bd. I–III, Stuttgart, 1834.

²⁰ J. Gołąbek, *Czesi i Słowacy wobec powstania listopadowego*, Lwów–Warszawa, 1930.

uchodzący, postrzegani jako nosiciele idei wolności europejskiej²¹, przyniesili broszury patriotyczne²². I chociaż dla Kollára i jego zwolenników polski zryw niepodległościowy był prawdziwym ciosem, a wielu propagatorów idei słowiańskiej dostrzegło w powstaniu *jedynie zbędną bratobójczą walkę*²³, tym niemniej wśród młodzieży, szczególnie bratysławskiej, wzbudziło ono duże zainteresowanie. Wielką popularnością cieszyły się polskie pieśni patriotyczne, które były wielokrotnie przepisywane i rozpowszechniane²⁴. Hasła wolnościowe docierały do Słowaków również z pobliskiego Wiednia, gdzie miały swoich przedstawicieli tajne organizacje galicyjskie: Wolni Haliczanie, Stowarzyszenie Ludu Polskiego, Młoda Sarmacja, Synowie Ojczyzny, Powszechna Konfederacja Narodu Polskiego. Studiujący w tym czasie w Wiedniu słowacki prawnik A.B. Vrchovský pod wpływem spotkań z Polakami, lektury polskiej oraz europejskiej literatury romantycznej skupił wokół siebie grupę radykalnie nastawionej młodzieży słowackiej²⁵. Jak twierdzi Z. Bik: *polonofilstwo Vrchovskiego miało decydujące znaczenie dla rozwoju ruchu studenckiego w latach trzydziestych XIX w. (...). Za jego pośrednictwem docierały do Bratysławy broszury polskiej emigracji oraz tajnych związków galicyjskich*²⁶. Na skutek represji ze strony władz węgierskich założył w 1837 r. konspiracyjną organizację Wzajemność (*Vzájomnosť*, 1837–1840), która w odróżnieniu od Towarzystwa Czesko-Słowiańskiego miała na celu nie tylko wychowywanie młodzieży w duchu patriotycznym, ale również przygotowanie działaczy w poszczególnych regionach do późniejszej publicznej działalności politycznej²⁷.

²¹ J. Skowronek, M. Tanty, T. Wasilewski, *Słowianie południowi i zachodni*, s. 247.

²² J. Francisci, *Vlastný životopis*, [w:] *Súčasníci o Ľudovítovi Štúrovi*, Bratislava 1950, s. 13.

²³ J. Kolbuszewski, *Echa powstania listopadowego w poezji Sama Chalupki*, [w:] *Związki kulturalne polsko-słowackie w dziejach*, Kraków 1995, s. 132; idem, *Europa romantyków*, [w:] *Przestrzenie i krajobrazy*, Wrocław 1994, s. 181.

²⁴ Szczególną popularnością cieszył się *Mazurek Dąbrowskiego*, na którego melodię słowacki działacz narodowy Samuel Tomášik napisał słowa pieśni *Hej Slované* (1834). Stała się ona popularna pt. *Hej Slováci! Ještě naše slovenská řeč žije* i miała być protestem przeciwko germanizacji i madziaryzacji. Zob. R. Brtáň, *Polská povstalecká píseň v medzislovenských kontaktoch*, [w:] *Związki i paralele literatur polskiej i słowackiej*, Wrocław 1972, s. 60.

²⁵ Zob. J. Béder, *Vlastné životopisy vedúcich členov tajného spolku Vzájomnosť*, „Slovenská literatúra” 6 (1959), 1, s. 94.

²⁶ Vrchovský był znacznie bardziej otwarty w stosunku do świata niesłowiańskiego i do Europy Zachodniej niż Štúr. Zradykalizował słowacki ruch studencki, według wzoru tajnych związków polskich. Zob. Z. Bik, *Polonofilstwo Słowaków*, s. 123; J. Béder, *Vlastné životopisy*, s. 94; V. Záček, *Z rewolucyjnych i politycznych kontaktów polsko-słowackich w latach 1831–1848*, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1967, s. 59.

²⁷ Z grupą tą związani byli m.in.: poeta, uczestnik powstania listopadowego S. Chalupka, autor słowackiego hymnu narodowego J. Matúška, jak również poeta J. Král.

Powstanie listopadowe na początku nie wywołało więc kryzysu w słowiańskiej orientacji rodzącego się słowackiego ruchu narodowego, ale jak twierdzi Józef Magnuszewski *porwało ich swoim wolnościowym aspektem, kontakty zaś z polskimi emigrantami i emisariuszami zaszczepiły u młodych Słowaków także pierwiastki radykalnej ideologii społecznej*²⁸. Za pośrednictwem A.B. Vrchovskiego i Czecha F.C. Kampelíka również L. Štúr utrzymywał w drugiej połowie lat 30. kontakty z przedstawicielami konspiracyjnych związków niepodległościowych w Galicji. Jednak w trudnej sytuacji narodowościowej pod koniec lat 30., kiedy nastąpił silniejszy ucisk madziaryzacyjny ze strony węgierskich władz politycznych i oświatowych, związki z polskimi konspiratorami stały się dla niego bardzo niewygodne, mogły bowiem być łatwym pretekstem do prześladowania słowackich działaczy narodowościowych²⁹. W latach 40. coraz bardziej nasilała się radykalizacja stosunku L. Štúra wobec Polaków. W dniu 24 listopada 1848 r. wystosował *List do Polaków i Polski*, w którym potępiał bratanie się Polaków z zaciekłymi wrogami Słowian i wzywał do walki przeciw Madziarom³⁰. Po Wiośnie Ludów słowacki ruch narodowy znalazł się w trudnej sytuacji. Opowiedzenie się podczas rewolucji po stronie reakcyjnej Austrii, przeciwko Węgrom, nie przyniosło Słowakom poprawy sytuacji narodowościowej, wręcz odwrotnie. Dlatego powstał podatny grunt dla mocnego zakorzenienia się w słowackim myśleniu politycznym idei słowiańskiej, czy wręcz mesjanizację idei słowiańskiej i zwrot w kierunku politycznego panslawizmu³¹. L. Štúr uznał, że najbardziej odpowiednim rozwiązaniem nie tylko dla Słowaków, ale również dla wszystkich Słowian, będzie koncepcja panslawizmu opartego na przyjęciu przez innych Słowian absolutyzmu, religii prawosławnej i języka rosyjskiego. Swoją koncepcję przedstawił w napisanym po niemiecku dziele: *Das Slawentum und die Welt der Zukunft*³². Od Polaków żądał w nim całkowitej rezygnacji z dążeń niepodległościowych. Groził, że jeśli nie zaprzestaną działań przeciwko *hegemonii Rosji w całej*

²⁸ J. Magnuszewski, *Literatura polska w kręgu literatur słowiańskich*, Warszawa–Wrocław 1993, s. 156.

²⁹ Negatywny obraz Polski, jako kraju anarchii umacniały też poglądy polskich demokratów i rewolucjonistów związanych z emigracyjnym Towarzystwem Demokratycznym Polskim, przeciwko polskiej arystokracji i szlachcie, które wpisywały się w idee propagowane przez piewców jedności słowiańskiej. Zob.: Z. Bik, *Polonofilstwo Słowaków*, s. 123; H. Janaszek-Ivaničková, *Kochanek Sławy*, Katowice 1978, s. 48.

³⁰ Zob. L. Štúr, *Politické state a prejavy*, [w:] idem, *Dielo v piatich zväzkoch*, Bratislava 1954, s. 153.

³¹ Zob. J. Goszczyńska, *Słowiańszczyzna i Polacy w historiozofii Ludovíta Štúra*, [w:] eadem, *Sławni i zapomniani*, s. 29; eadem, *Synowie słowa. Myśl mesjanistyczna w słowackiej literaturze romantycznej*, Warszawa 2008, s. 66–91.

³² L. Štúr, *Slovanstvo a svet budúcnosti*, Bratislava 1993.

rodzinie słowiańskiej³³, Słowiańszczyzna obejdzie się bez nich a nawet wystąpi przeciwko nim³⁴. W latach 50. i 60. XIX w. polskie powstania narodowe zaczęły być odbierane, jako prowokacyjne i nieuzasadnione wystąpienia przeciwko braterskiej wspólnotie słowiańskiej, jako cuchnąca, ropiejąca rana na zdrowym ciele jedności słowiańskiej. Po wybuchu powstania styczińskiego *Pešťbudinské vedomosti* – organ słowackich konserwatystów, tzw. *starej školy*, z J.M. Hurbanem na czele, donosiły: *Nie będziemy obszernie informować o (...) wydarzeniu godnym pogardy (...) oraz o tej smutnej prawdzie, że dla Słowianina największym wrogiem jest Słowianin-nieudacznik, który zniszczy nawet samego siebie, byleby tylko mógł osłabić mocniejszego brata*³⁵. Największym złem dla świata słowiańskiego miał być, według słowackich konserwatystów, polski liberalizm i rewolucyjny demokratyzm, który narażał wspólnotę Słowian na samounicestwienie. V. Borodovčák twierdzi, że podstawą do takich przekonań były m.in. polsko-węgierskie przyjaźnie i sojusze, które według słowackich konserwatystów mogłyby doprowadzić do ujarznienia innych narodów słowiańskich przez Polskę i Węgry³⁶. Pisano m.in. że *taka rewolucyjna zbieranina (...) nie uratuje żadnego narodu, niechby się jakkolwiek szczyliła oświatą, liberalizmem i republikanizmem*³⁷, a J.M. Hurban wzywał do modlitwy za wspólnotę Słowian i za pokonanie wszelkich rebelii³⁸. Inny pogląd prezentowała tzw. *nowa szkoła*³⁹. Jej przywódca J. Palárik pisał, że nie można żądać od Polaków, ani od żadnego innego narodu, aby w imię wspólnoty słowiańskiej, rezygnował z własnego istnienia⁴⁰.

³³ Štúr uważał, że tylko Rosja, która jako jedyne państwo słowiańskie, zachowała niezależność i rozszerzyła swoje granice daleko poza granice Europy, ratując w ten sposób honor Słowian, ma prawo do hegemonii nad innymi narodami słowiańskimi. Zob.: E. Štúr, *Slovanstvo*, s. 89.

³⁴ Ibidem, s. 105.

³⁵ „Pešťbudinské vedomosti” 3 (1863), 9, s. 3.

³⁶ V. Borodovčák, *Ohlas polského povstania roku 1863 na Slovensku*, Bratislava 1960, s. 176; idem, *Poliaci a slovenský národný zápas v rokoch dualizmu*, Bratislava 1969.

³⁷ „Cirkevné listy” (1863–1864), s. 167.

³⁸ Ibidem, s. 161. Dodatkowo, w celu wzbudzenia antypolskiego i antyrewolucyjnego nastawienia „Pešťbudinské vedomosti” zaczęły podkreślać możliwości rozwoju gospodarczego ziem słowackich i handlu z imperium rosyjskim.

³⁹ J. Palárik, J. Viktorin i J. Malý-Dusarov.

⁴⁰ „Lipa” (1864), s. 290. W podobnym tonie wypowiadali się w późniejszych latach: M. Latiborský, *Panslavizmus a uhorskí Slováci*, „Slovenské noviny” (1869), nr 15; J.N. Bobula, *Naši bratia Poliáci*, „Slovenské noviny” (1871), nr 68. „Nowa szkoła” ze względu na brak możliwości propagowania swoich poglądów w ówczesnej prasie (będącej w rękach konserwatystów), przemyciała swoje poglądy do innych form literackich: noweli, poezji, powieści historycznych. Przykładem tego były m.in. dzieła: J. Palárik, *Dimitrij Samozvanec*, „Minerwa” (1871); L. Kubáni, *Radziwillovna, kráľovná poľská*, „Minerwa” (1869); E. Kubáni, *Emigranti*, Praha 1929. Uczestnik powstania styczińskiego Ján Bohuslav Bella opisał walkę pod dowództwem Langiewicza w wierszu: *Boj pod Grochowiskami*, zob.: Slovenská národná knižnica (dalej: SNK), Martin – J.B. Bella, korespondencja z lat 1850–1867, sygnatura CXLV/b.

2. Powstaniec Samo Chalupka

Najbardziej znanym uczestnikiem powstania listopadowego, spośród generacji słowackich twórców literackich i działaczy narodowych, był Samo Chalupka (1812–1883) – zaliczany do grona największych słowackich poetów romantycznych. Od roku 1827 studiował w bratysławskim liceum, gdzie z wielkim zainteresowaniem przyjęto informacje o wybuchu powstania. Jednak tylko on zdecydował się wziąć udział w walce. Do powstania poszedł mając dziewiętnaście lat późną wiosną lub wczesnym latem 1831 r. Brak informacji gdzie, kiedy i pod czyją komendą walczył. Wiadomo tylko, że był *niedaleko Galicji*⁴¹. J. Kolbuszewski uważa, że mógł brać udział w bitwie pod Ostrołęką, na co wskazywałaby tematyka niektórych jego utworów⁴². Nie wiadomo też jak długo uczestniczył w działaniach zbrojnych, ale jak przypuszcza J. Kolbuszewski, prawdopodobnie *do najpóźniejszej fazy powstania, gdy w sierpniu po dymisji gen. J. Krukowieckiego naczelnym wodzem został gen. K. Małachowski*⁴³. Świadczyć o tym może chociażby jego późniejszy wiersz *Małachowski*. Chalupka został ranny w jednej z bitew. Wysłannik rodziców, nauczyciel Blázy, na furmańskim wozie przywiózł go do domu. Źle zagojona rana sprawiała mu ból do końca życia. Po powstaniu wrócił do Bratysławy, by dokończyć studia. Tam zasiał *wśród swoich rówieśników, jak również w młodym Ludovicie Štúrce ziarno rewolucji i miłość wobec pokrzywdzonych Polaków*⁴⁴. Do końca życia interesował się literaturą polską, jednak pod koniec życia raczej nie mówił o powstaniu i nie podtrzymywał kontaktów z Polakami⁴⁵. Według J. Kolbuszewskiego młody słowacki powstaniec *gdy wrócił, swego udziału w polskiej wojnie pożałował i wiersze z nią związane w większości zniszczył: darować sobie nie mógł, że w bratobójczym sporze opowiedział się po jednej ze stron*⁴⁶. Inny pogląd prezentuje słowacki historyk literatury O. Čepán, który analizując utwory poetyckie S. Chalupki, znajduje w całej jego twórczości echa młodzieńczego *naiwnego*

⁴¹ S. Medvecký, *Rozpomienky na Sama Chalupku*, „Slovenské pohľady” 7 (1887), 10, s. 235; J. Rezník, *Túry do literatúry*, Bratislava 2001, s. 325; J. Gołąbek, *Czesi i Słowacy wobec powstania listopadowego*, Lwów–Warszawa 1930, s. 64–66.

⁴² J. Kolbuszewski, *Echa powstania listopadowego*, s. 132.

⁴³ Ibidem, s. 132.

⁴⁴ Młodzież studiująca w Bratysławie zorganizowała, pod przewodnictwem S. Chalupki, wielki korowód z pochodniami na cześć polskiego generała przejeżdżającego przez miasto, którego Chalupka powitał w języku polskim. Zob. J. Butvin, *Tajný politický spolok Vzájomnosť (1837–1840)*, „Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského” 14 (1963), s. 3; R. Brtáň, *Postavy slovenskej literatúry*, Bratislava 1971, s. 117.

⁴⁵ Zob. S. Medvecký, *Rozpomienky na Sama Chalupku*, s. 237–239.

⁴⁶ J. Kolbuszewski, *Europa romantyków*, s. 181.

męstwa⁴⁷. Podążając tropem słowackiego badacza, pragnę przedstawić, w jakim stopniu udział w powstaniu, wpłynął na stworzony przez poetę obraz słowackiej przestrzeni i historii narodowej w jego literackim i ideologicznym testamencie, za jaki uznać można poetycki tomik *Spevy* (czyli pieśni, 1868)⁴⁸. Szczególnie interesujące jest jakie znaczenie dla ideologicznego podłoża twórczości Chalupki miało zderzenie kollárovskiej idei *wzajemności słowiańskiej* z politycznym sprawdzianem tej idei w polskim powstaniu oraz w jakim stopniu wpłynęło ono na, wyrażony w tomie, stosunek poety do idei słowiańskiej i do tradycji zachodnioeuropejskiej, jak również na typologię przedstawionych bohaterów narodowych.

Samo Chalupka jest określane jako autor wielkiego przełomu w literaturze słowackiej, który w latach 30. XIX w. zaczął publikować poezję w języku słowackim, odrzuciwszy klasycystyczną obrazowość i antyczną wersyfikację na rzecz języka i formy rodzimej pieśni ludowej⁴⁹, wykorzystując jej *narodowy* repertuar motywów i obrazów. Stworzone przez niego postaci, są jednymi z najbardziej rozpoznawalnych w panteonie słowackiej literatury romantycznej, w których historia literatury doceniła ich bohaterstwo, ludowość, słowiańskość, junactwo, pochwałę zbrojnictwa⁵⁰. Poeta ten uważany jest również za twórcę słowackiego historyzmu romantycznego⁵¹. Nadrzędną rolę w jego poetyckiej wersji historii narodowej odgrywała bowiem paląca potrzeba (re)konstrukcji zbiorowej pamięci narodowej a wraz z nią stworzenie podstaw nowoczesnej słowackiej tożsamości narodowej. Aby osiągnąć wyznaczony cel, twórca pragnął przedstawić, w łatwym w odbiorze języku i formie pieśni⁵², historyczne oblicze swojej ojczyzny i swojego narodu, a także nowy przestrzenny model słowackiej ojczyzny, który chciał zaprezentować jako mocno zakorzeniony podmiot europejskiej geopolityki⁵³. W celu

⁴⁷ O. Čepan, *Chalupkov ideál „naivnej zmužilosti”*, „Slovenská literatúra” 40 (1994), 5–6, s. 339–359; idem, *Osobné kontexty Chalupkovej poézie*, „Romboid” 18 (1983), 9, s. 26–30.

⁴⁸ *Spevy Sama Chalupky*, Banská Bystrica 1868; to jedyny tom poetycki S. Chalupki, do którego sam wybrał 24 utwory napisane w języku słowackim (niektóre z nich pierwotnie publikowane były w języku czeskim).

⁴⁹ O znaczeniu pieśni ludowej dla słowackiej literatury romantycznej zob. L. Stúr, *O národných povestiach a piesňach plemien slovanských*, [w:] idem, *Dielo*, Bratislava 2007, s. 361–383.

⁵⁰ F. Votruba, J. Vlček, R. Brtáň, C. Kraus, O. Čepan, S. Šmatlák, V. Kochol.

⁵¹ Chciał napisać historię narodu słowackiego, wzorując się na pracach: H. Zschokke, *Des Schweizerlands Geschichte für das Schweizervolk* (1824); J. Lelewel, *Dzieje Polski*, Warszawa 1829 oraz Lipsk 1837; zob. S. Chalupka do A. Vrchovskiego, 7 III 1839 (J.V. Ormis, *Listy Sama Chalupku*, [w:] *Litteraria. Štúdie a dokumenty II*, Bratislava 1959, s. 94).

⁵² Celem poety było, by jego utwory brały udział w życiu narodowym, by były deklamowane, recytowane, cytowane, sam chętnie wygłaszał je z pamięci.

⁵³ A. Waško, *Geopolityka i literatura romantyzmu*, [w:] *Przekłete miejsce Europy? Dylematy polskiej geopolityki*, red. J. Kłoczowski, Kraków 2009, s. 93.

uwiarygodnienia poetyckiego skrótu dołączył, do wybranych utworów, szczegółowe komentarze *historyczne*⁵⁴. Podobnie jak inni romantycy, również on widział w przeszłości *metaforę współczesności*⁵⁵ i postanowił ugruntować w swoim narodzie przekonanie, że jest on spadkobiercą wielkiej, bohaterskiej przeszłości.

3. Słowiańska praojczyzna

S. Chalupka dojrzał w atmosferze kollárowskiej *wzajemności słowiańskiej* i poczucia wewnętrznej *genetycznej* jedności wszystkich narodów słowiańskich. Ukoronowaniem tej tezy w słowackim środowisku było mityczno-kompensacyjne twierdzenie, że tereny Słowacji, a w szczególności Tatry są kołyską całego świata słowiańskiego⁵⁶. Dlatego również młodego poetę intrygowały hasła o przynależności do wielkiej społeczności słowiańskiej, jej kultury, historii i mitologii, czemu dał wyraz w swoich wczesnych utworach z lat 30., pisanych w języku czeskim, w których przestrzeń ojczyzny narodowej jest organicznie połączona z wielkim światem słowiańskim. Jednakże w tomie *Spevy*, który przygotowywał nie tylko, jako osobiste przesłanie dla potomnych, ale również jako testament ideologiczny a nawet polityczny, bardziej nawiązuje do romantycznej idei czynu z lat 30. niż do kwitnącej w słowackiej myśli politycznej lat 60., idei słowianofilskiej a nawet panslawistycznej. Tematykę słowiańską Chalupka prezentuje w swoim tomie ostrożnie i wybiórczo, bardziej w znaczeniu słowiańskiego mitu⁵⁷ niż praktycznych celów *wzajemności słowiańskiej*, słowianofilskich utopii wspólnotowych przeciwstawiających Słowiańszczyznę Zachodowi⁵⁸. Nawiązuje do niej w pięciu wierszach: *Všeslav*, *Veštba*, *Kozák*, *Juhoslovänom* i *Mor ho!* Jednakże tylko w poemacie *Mor ho!* dotyka pierwotnej

⁵⁴ Z dzisiejszego punktu widzenia są one tylko przykładami tworzenia historii narodowej jako narracji. O. Čepan traktuje je jako „klasycystyczny ornament”, zob. O. Čepan, *Romantizmus Sama Chalupku*, [w:] *Samo Chalupka 1812–1883. Zborník materiálov z vedeckej konferencie*, red. J. Borgulová, Banská Bystrica 1983, s. 54–82.

⁵⁵ M. Janion, M. Żmigrodzka, *Romantyzm i historia*. Gdańsk 2001, s. 38–44.

⁵⁶ Twierdzenie, że Słowacy są najstarszym narodem słowiańskim rozpowszechnili twórcy klasycyzmu propagując mit Wielkich Moraw jako słowackiej organizacji państwowej. Przyczynił się do tego głównie J. Hollý w swoich eposach: *Svatopluk* i *Sláv*. O Tatrach, jako kolebce Słowian J. Hollý pisał w utworach: *Plač Matki Slávi*, *Plač Matki Slávi nad odrodilími sinami*. Zob. Z. Trojan, *Mit Wielkich Moraw w literaturze słowackiej w okresie odrodzenia narodowego*, [w:] *Studia z literatury słowackiej*, red. Z. Niedziela, Kraków 1982, s. 55–65.

⁵⁷ Terminu mit słowiański używam głównie za: M. Bobrownicka, *Narkotyki mitu*, Kraków 1995, s. 33–39.

⁵⁸ Zob. V. Macura, *Znamení zrodu*, Praha 1995, s. 139–169; R.B. Pynsent, *Pátrání po identitě*, Praha 1996, s. 67–125; V. Černý, *Vývoj a zločiny panslavizmu*, Praha 1995, s. 6–22; *Idee wspólnotowe Słowiańszczyzny*, red. A.W. Mikołajczak, W. Szulc, B. Zieliński, Poznań 2004; T. Stefaniuk, *Krytyka Europy i rozumu w myśli słowianofilskiej*, [w:] *Dylematy racjonalności między rozumem*

genetycznej tożsamości Słowaków ze Słowianami⁵⁹. W pozostałych utworach przedstawia sąsiednie narody słowiańskie, które walczą z zewnętrznym, barbarzyńskim zagrożeniem, w imię wolności narodowej i chrześcijańskiej wiary, czyli w imię obrony europejskiej kultury i cywilizacji. Jugosłowianie i Bułgarzy walczą z Turkami, Ukraińcy z Tatarami a Polacy z Rosją (!). W młodości Samo Chalupka bardzo radykalnie prezentował swoje sympatie dla Polski i współczucie dla Polaków. W utworach poświęconych tragedii powstania listopadowego wykorzystywał frazeologię i słownictwo polskiej liryki powstańczej⁶⁰. Jak zauważył J. Magnuszewski w *myślach poety polskie dźwięki mieszały się z motywami słowackimi, jakby polski patriotyzm budził i krzepił jego słowacką świadomość*⁶¹. Słowaccy badacze literatury romantycznej nie poświęcali temu większej uwagi, m.in. dlatego, że twórca nie włączył wierszy powstańczych do swojego tomiku, a szczególnie dlatego, że nie wpisywały się one w ideę braterstwa słowiańskiego, która od połowy XIX w. stała się wręcz obowiązująca, nie tylko w słowackiej literaturze, ale i w słowackiej historii literatury⁶². Walkom Polaków z Rosjanami poeta poświęcił kilka utworów: *Polska; Virtus et in inimico veneranda; Tam při Visle sivej, němotokej; Hrob na Tatře; Małachowski; Všeslav*. Do tomiku *Spevy* włączył jednak tylko wiersz *Všeslav* o bratobójczej wojnie dwóch słowiańskich narodów, które matkę Sławę *zložili (...) na mary*⁶³. W zakończeniu ukazał bohatera (prawdopodobnie *alter ego* autora), który ofiarowuje swoją krew za pokój między zwaśnionymi braćmi. Jednakże nawet w tym wierszu nie atakuje i nie krytykuje Polaków za ich zryw przeciwko Rosji i jednoznacznie określa, kto jest agresorem a kto ofiarą.

teoretycznym a praktycznym, red. Z. Czarnecki, Lublin 2001, s. 95–115; *Wokół słowianofilstwa*, red. J. Dobieszewski, Warszawa 1998.

⁵⁹ Utwór *Mor ho!*, który uważany był za syntezę i odzwierciedlenie całej twórczości poety (Zob. R. Brtáň, *Samova Chalupkova báseň Mor ho!*, Liptovský Mikuláš 1942), zdominował ocenę tomu *Spevy* i stał się wyznacznikiem stosunku S. Chalupki wobec Wschodu i Zachodu, który dodatkowo pogłębiły „slawizujące” interpretacje niektórych badaczy słowackiej literatury romantycznej, w szczególności V. Kochola. Zob.: V. Kochol, *Poézia štúrovcov*, Bratislava 1955; idem, *Vývrcholenie obrodeneckej literatúry*, [w:] M. Pišút, K. Rosenbaum, V. Kochol, *Dejiny slovenskej literatúry II*, Bratislava 1960, s. 271–469; idem, *Poézia Sama Chalupku*, „Slovenská literatúra” 2 (1955), 1, s. 3–24; idem, *Koncepcia štúrovského literárneho hrdinu*, „Litterária” 16 (1974), s. 164–176.

⁶⁰ Motyw ojczyzny nad grobem przypominający alegorie: *Grób ojczyzny, Polska w kajdanach* M. Stachowicza, F. Smuglewicza i innych znajdziemy np. w wierszu z lat 30. XIX w. poświęconym sytuacji narodu słowackiego pt. *Nárek slovenský*, znanej też jako *Nad Tatrou sa nebo kalí*, natomiast w *Spevach* zatytułowanej jako *Smútok*.

⁶¹ J. Magnuszewski, *Mickiewicz*, s. 48.

⁶² Wyjątek stanowił Š. Krčméry, *Prielom Sama Chalupku do spisovnej slovenčiny roku 1832*, „Slovenské pohľady” 67 (1931), 3, s. 178–186.

⁶³ S. Chalupka, *Všeslav*, [w:] *Básnické dielo*, Bratislava 1973, s. 61–62.

Nieodłącznym elementem ideologii słowiańskiej, szczególnie na ziemiach słowackich, było utożsamianie słowiańskości z ludowością⁶⁴, która miała przetrwać w nieskazitelnej formie w chłopskim narodzie słowackim. Równie popularne stało się wśród badaczy słowackiej literatury romantycznej, którzy określają Chalupkę, jako twórcę poezji ludowej, bohaterskiej i słowiańskiej. Jednakże wbrew dotychczasowym twierdzeniom o ludowym charakterze twórczości Sama Chalupki i jego bohaterów, w tomie *Spevy* tylko niektórzy z nich poruszają się w arkadyjskiej, wiejskiej przestrzeni (*Sen, Zrada, Žiaľ, Zabity*), którego topografię wyznaczają wiejskie zagrody, kościoły, lipy, dęby, połączone z toposem ziemi obiecanej, nieodłączną częścią słowiańskiego mitu. Całkowicie mitologizowany obraz prasnłowiańskiej ojczyzny znajdziemy zwłaszcza w poemacie *Mor ho!* (1864), którego tematem jest walka Słowian z wojskami rzymskimi w IV w. n.e. Ojczyzna bohaterów została tam przedstawiona nie tylko zgodnie z herderowsko-kollárovskimi⁶⁵ wyobrażeniami o mitycznej starosłowiańskiej Arkadii, ale również z wizją, którą kontynuowali romantyczni twórcy i działacze narodowi (*Zem to požehnaná! Chvála Bohu z neba, máme pri vernej práci voždy svoj kus chleba*⁶⁶), opisujący spokojny, wybrany naród-lud (*Zvyk náš je nie napadať cudzie vlasti zbrojom: / Slovän na svojom seje, i žne len na svojom, cudzie nežiada*⁶⁷), nieznający feudalnych stosunków społecznych, ani rozwarstwienia społecznego, który kieruje się tylko prawami naturalnymi⁶⁸ (*Pravda, bohy vydaná, káže nám Slovänom: / pána mať je neprávosť a väčšia byť pánom. / A človek nad človeka u nás nemá práva: / sväté naše heslo je: Sloboda a sláva!*⁶⁹). Jednakże jeśli nawet poeta charakteryzuje swój naród zgodnie z mitologizowaną słowiańską terminologią, utwór należy traktować jako parabolę, w której na wyidealizowanych moralnych podstawach i bohaterskiej, bezkompromisowej postawie, poeta „buduje” przede wszystkim pomnik bohaterstwa i honoru własnego narodu. Wychoząc z kultu słowiańskiej ludowości zdecydowanie podąża w kierunku przedstawienia/stworzenia słowackiej elity narodowej, reprezentacji politycznej, bezkompromisowych wojowników/rycerzy⁷⁰, którzy bronią praw własnego

⁶⁴ Zob. M. Pišút, *Romantizmus*, s. 106; M. Bobrownicka, *Narkotyk mitu*, s. 33–39; E. Krekovičová, *Mýtus plebejského národa*, [w:] *Mýty naše slovenské*, red. E. Krekovič, E. Mannova, E. Krekovičová, Bratislava 2005, s. 86–93.

⁶⁵ J.G. Herder, *Mysli o filozofii*, s. 492.

⁶⁶ S. Chalupka, *Mor ho!*, [w:] *Básnické dielo*, s. 11.

⁶⁷ Ibidem, s. 11.

⁶⁸ M. Bobrownicka, *Narkotyk mitu*, s. 16.

⁶⁹ S. Chalupka, *Mor ho!*, s. 11.

⁷⁰ O. Čepan, *Osobné kontexty*, s. 29.

narodu do wolności i niezależności. Nie godzą się oni na rolę niewolnika⁷¹ i żądają, aby *pán sveta*⁷², którego poeta określa mianem *car*⁷³, uznał prawo innych narodów, które nie atakują, tylko walczą we własnej obronie⁷⁴, bronią ojczyzny i honoru jej mieszkańców. O słowackim pochodzeniu wojowników świadczy również precyzyjne, w znaczeniu romantycznym, wytyczenie granicy ich ojczyzny, pomiędzy Tatrami i Dunajem: (*to je zem naša (...) tu jej končiny valný Dunaj vlaší, / tam Tatra skalnou hradbou okol nej sa vāží*⁷⁵). Obszar ograniczony Tatrami i Dunajem ma być przestrzennym symbolem istnienia narodu⁷⁶. Ma tworzyć emblematyczną przestrzeń narodową⁷⁷, która będzie integrować cały naród.

Idea słowiańska, w znaczeniu idealizowanych cech moralnych, stała się dla poety punktem wyjścia, czy wręcz tłem dla jego głównej koncepcji, to jest dla przedstawienia narodu słowackiego, jako bytu historyczno-politycznego. Wybierając utwory do tomu *Spevy* S. Chalupka chciał kreować zarówno przeszłą, jak i przyszłą słowacką rzeczywistość narodo-polityczną, zamierzał udowodnić, że jego ojczyzna zawsze była miejscem, o którym Słowacy decydowali sami, aczkolwiek zawsze w zgodzie z wolą Boga i boskiego pomazańca. Dlatego nawet w trudnych latach 60. miał odwagę wskazać na zróżnicowanie słowiańskiego świata, które próbowali zatrzeć słowianofile. Co więcej, wybierając utwory do tomu *Spevy*, miał odwagę pokazać, że obecny słowiański świat nie jest Arkadią, a wręcz przeciwnie, że może być obszarem zagrożenia, czy wręcz agresorem. W odróżnieniu od L. Štúra i innych współtwórców słowackiej literatury romantycznej, Chalupka w wierszu *Všeslav*, ubolewając nad bratobójczą walką, jednoznacznie zobrazował skalę zagrożenia ze strony Rosji⁷⁸ (*Rus jak more sa rozlial cez tie nivy, / Each uderil naň – ani víchor divý: /*

⁷¹ Znajdziemy tutaj reakcję na teorię stosunków pan – niewolnik G.W.F. Hegla, zob. G.W.F. Hegel, *Fenomenologia Ducha*, Warszawa 2010; W. Chudy, *O Hegłowskiej relacji „pan – sługa”. Destrukcyjny antagonizm czy konflikt intensyfikujący istnienie*, [w:] idem, *Refleksje Hegłowskie na początek trzeciego tysiąclecia*, Warszawa 2012, s. 55–77.

⁷² S. Chalupka, *Mor ho!*, s. 12 [zob. przypis 63].

⁷³ O. Čepan, *Osobné kontexty*, s. 27, widzi w tym określeniu wyraz wsparcia poety dla polskich powstańców styczniowych.

⁷⁴ Oprócz wpływów Herdera i idei słowianofilijskich możemy w tej koncepcji znaleźć również odzwierciedlenie teorii o wojnach sprawiedliwych Pawła Włodkowica i Stanisława ze Skarbmierza. Zob.: L. Ehrlich, *Polski wykład prawa wojny XV wieku*, Warszawa 1955.

⁷⁵ S. Chalupka, *Mor ho!*, s. 10–11 [zob. przypis 63].

⁷⁶ J. Kolbuszewski, *Symbolika Tatr w słowackiej poezji romantycznej*, [w:] *Przestrzenie i krajobrazy*, s. 111.

⁷⁷ R. Kiss Szemán, *Koncentrické okruhy básnikovho diela*, „Slovenská literatura” 59 (2012), 2, s. 89–111.

⁷⁸ J. Kolbuszewski pisze o wielkim dystansie poety do powstania w latach 60. XIX w. Zob. J. Kolbuszewski, *Echa powstania listopadowego*, s. 134.

zúril víchor – a more ostalo len morom)⁷⁹. Sądzić należy, że wiersz ten wpisuje się w ideę walki o wolność i niezależność oraz w credo poety o samostanowieniu. Walka Polaków została pokazana epizodycznie, ale nader ekspresyjnie. Młodzieńcze doświadczenie, jak i jego polityczne konsekwencje ukazały mu, że idea słowiańskiej jedności jest utopią, nawet jeśli, w pewnym stopniu, do końca życia, będzie jej orędownikiem. Jak twierdzi O. Čepán, w powstaniu listopadowym poeta przeżył nie tylko kryzys, ale wręcz kolaps idei braterstwa słowiańskiego⁸⁰, z którym będzie musiał zmagać się do końca życia. Może świadczyć o tym fakt, że od początku swojej twórczości obok wierszy, w duchu słowiańskim, pisał utwory w *duchu niesłowiańskim i nieludowym, według obcych wzorów*⁸¹. Pod koniec życia wiele z nich spalił, czego później żałował⁸², jednak pierwotnego doboru poezji w tomie *Spevy* nigdy nie zakwestionował.

Tak więc, jeśli nawet, w wierszach (*Sen, Zrada, Žiaľ, Zabítý i Mor ho!*), nawiązujących do klasycystycznych wzorów umieścił semantycznie nasycone słowiańskie lipy, gaje, pszczoły, gołębie i spokojny wiejski lud⁸³, co było wystarczające dla kulturowego rozumienia narodu. Miał jednocześnie świadomość, że takie motywy, nie mogą być wystarczającym argumentem w walce o narodowo-polityczną tożsamość jego słowackiej ojczyzny. Zwłaszcza, że główny semantyczny trzon temu stanowią utwory, w których S. Chalupka postanowił potwierdzić historyczną ciągłość politycznych tradycji narodu słowackiego, jego tradycję monarchiczną, a w szczególności dzieje elit politycznych, czyli tego wszystkiego, czego Słowakom w XIX w. tak bardzo brakowało. Dlatego w utworach, które zamieścił w tomie *Spevy* nie sławi bynajmniej mitologizowanego słowiańskiego zapóźnienia, jak czynili to słowianofile, ale wszystkie wysiłki twórcze skupia na stworzeniu kompensacyjno-obronnego obrazu słowackiej przeszłości historycznej oraz na odtwarzaniu narodowych korzeni politycznych. Jako pierwszy, spośród słowackich poetów romantycznych, zaczął konkretyzować i wytyczać poetycki obraz swojej ojczyzny, nie tylko wobec

⁷⁹ S. Chalupka, *Všeslav*, s. 61–62.

⁸⁰ O. Čepán, *Osobné kontexty*, s. 27.

⁸¹ Według R. Brtáňa mogły to być wiersze inspirowane rokokowo-anakreontyczną i sentymentalnie-preromantyczną poezją niemiecką (Körner, Schiller, Goethe, Günter i inni), jak i poezją romantyczną (Byron, Mickiewicz, Puszkina, Mácha). Zob. R. Brtáň, *Básnik Samo Chalupka (1812–1883)*. [w:] S. Chalupka, *Básnické dielo*, s. 363. S. Chalupka do J. Vlčka, 23 II 1881, [w:] J.V. Ormis, *Listy Sama Chalupku*, s. 148–149: „W młodości również ja tułałem się za obcymi wzorami, ale kiedy poznałem swój błąd, kosztowało mnie to nie mało, zanim znalazłem właściwą drogę; – a gdy ją znalazłem, zniszczyłem wszystko, co trąciło obcością”.

⁸² Kilka lat później przyznał, że popełnił błąd, że szkoda mu wielu utworów, zob.: D. Lichard, *Návšteva u Sama Chalupku dňa 13. Júla 1877*, [w:] „Slovenské pohľady” 50 (1934), 1, s. 38–41.

⁸³ Zob. V. Macura, *Znamení zrodu*, s. 79–101.

Zachodu, czy zagrażającej Słowakom kultury węgierskiej, ale również wobec świata słowiańskiego. Dlatego do swojego jedyne go tomiku, wybrał głównie takie wiersze, w których szeroko otworzył słowacką przestrzeń narodową na wartości i tradycje kultury zachodniej, łacińsko-feudalnej⁸⁴. Kultura zachodnia stała się dla niego osią przenikającą słowacką przestrzeń narodową. W pojęciu Chalupki – poety i powstańca, historyka a zarazem duchownego – tylko ona mogła zapewnić jego narodowi historyczną przeszłość i religijną tożsamość. Tym można uzasadnić m.in. to, że w tomiku nie ma żadnego utworu nawiązującego do misji Cyryla i Metodego, a motyw Wielkich Moraw (traktowanych jako forma pierwszej słowackiej państwowości), poeta przywołał jedynie w dwóch wierszach⁸⁵.

4. Walka o przeszłość w imię przyszłości

Głównym przesłaniem tomu *Spevy* miała być autorska wersja bohaterskich dziejów narodowych, złożonych z: aktywności, ryzyka, bohaterstwa i gotowości do obrony ojczyzny, będąca poetyckim obrazem wspaniałej przeszłości narodowej. Poprzez poezję S. Chalupka chciał przywrócić Słowakom historię a dziejom Słowaków. Pomostem umożliwiającym mu kontakt słowackiej przestrzeni narodowej z historią Europy Zachodniej stały się studia nad literaturą klasyczną i źródłami historycznymi, słowacka poezja renesansowa i barokowa oraz ludowo-legendarna wersja kontaktów słowackiej ludności z *zewnętrznymi obszarami zagrożenia*⁸⁶. Wzorców zachowań dla swoich bohaterów poszukiwał w grecko-rzymsko-germańskiej tradycji, w historii czeskiego, węgierskiego i polskiego królestwa, jak również w aktualnych wydarzeniach europejskich. Budując literacką rekonstrukcję historycznych związków słowackiego obszaru kulturowego i narodowego z zewnętrznymi obszarami zagrożenia, chciał stworzyć własną wersję słowackiej historii i tożsamości narodowej. Przedstawiając obrazy zbrojnych konfrontacji Słowaków z ich historycznymi wrogami, chciał wdrukować w zbiorową wyobraźnię narodu⁸⁷ przekonanie o przyna-

⁸⁴ Był to efekt współpracy z A.B. Vrchovským [zob. przypis 26].

⁸⁵ *Bolo i bude*, który po raz pierwszy opublikował w 1939 r. oraz *Starý vážen* napisany, jak twierdził poeta, według kilku wzorów ballad pochodzących z różnych ziem słowackich, zob. S. Chalupka, *Poznamy Sama Chalupku*, [w:] *Básnické dielo*, s. 268.

⁸⁶ Zob.: M. Dąbrowski, *Swój, obcy, inny: z problemów interferencji i komunikacji międzykulturowej*, Izabelin 2001.

⁸⁷ Autor przysposobił wiersze do małego formatu książeczki, z dwunastosylabowych zrobił sześciosylabowe, tworząc swoisty *pocketbook*, który ma być pod ręką, jako swoisty katechizm słowackiego patrioty i może być czytany gdziekolwiek i kiedykolwiek.

leżności słowackiego obszaru etnicznego do przestrzeni Europy Zachodniej, będącej nośnikiem i uosobieniem historii i kultury. Takiej historii, która zobowiązywałaby do działania, do samostanowienia o sobie, do decydowania o własnych dziejach i o własnych losach⁸⁸, która byłaby na tyle przekonująca by mogła wyrwać naród z letargu, z *tysiącletniego snu*, z bajkowego zaklęcia⁸⁹. Nie pochwalał, jak inni, czekania, na odległe w czasie, nadprzyrodzone, czy wręcz czarodziejskie rozwiązania. On głosił pochwałę romantycznego czynu, odwagi i honoru. Chciał pokazać, że bohaterem może zostać każdy, kto walczy o wolność, kto nie zgadza się na ucisk, kto podejmuje ryzyko. Swoimi *Spevami* chciał romantycznie udowodnić, że niezgoda na zniewolenie nobilituje.

W *Spevach* S. Chalupki Słowiańszczyzna pozostała obszarem mitycznym, wyjętym z historycznego czasu, który rządzi się cyklicznie powtarzającym *było i będzie*. Poecie-powstańcowi, który chciał nadać swojej narodowości dziejowość, to jednak nie mogło wystarczyć. Dlatego postanowił przedstawić swój naród w obrębie kultury europejskiej, łacińskiej. Zachód i jego kultura łacińska była dla poety obszarem uporządkowanym, czyli obszarem historii⁹⁰. Obszarem chaosu i barbarzyństwa w *Spevach* jest Wschód, utożsamiany nie tylko z zagrożeniem tureckim, czy tatarskim, ale przede wszystkim z zagrożeniem ze strony Węgrów, uosabianych w słowackiej romantycznej historiografii z dzikim wschodnim plemieniem *Czudów*⁹¹. W dziele, które słowacki poeta traktował jako swój testament poetycki, narodowy i obywatelski, przedstawił Węgrów jako obcych, dzikich agresorów, którzy przybyli ze Wschodu i bezprawnie zajęli słowacki obszar narodowo-polityczny. Węgrzy jako naród

⁸⁸ On sam, przez całe życie, bardzo mocno angażował się w działalność narodowo-polityczną. Był współzałożycielem *Společnosti Česko-Słowiańskiej* (1829) i jej wiceprzewodniczącym (1831–32), uczestnikiem powstania listopadowego (1831), członkiem tajnej organizacji *Wzajemność* (*Vzájomnosť*, 1837) oraz związku *Tatrín* (1844), współtwórcą *Memorandum Narodu Słowackiego* i współzałożycielem *Macierzy Słowackiej* (*Matices slovenskej*, 1863).

⁸⁹ W słowackiej literaturze romantycznej popularne było przedstawianie historii narodowej jako baśniowego zaklęcia. Taki pogląd na historię prezentowali głównie: J. Botto, M. Dohnány, J. Francisci. L. Stúr. Zob.: J. Pácalová, *Metamorfózy rozprávky*, Bratislava 2010, s. 146–147; O. Čepan, *Vizionár praxe Mikuláš Dohnány*, „Slovenská literatúra“ 38 (1991), 1, s. 1–22; O. Čepan, *Bottov asketický hrdina*, „Slovenská literatúra“ 49 (2002), 2, s. 89–106; L. Kováčik, *Básnik prvého sna*, [w:] J. Botto, *Básnické dielo*, Bratislava 2006, s. 617–632; R. Majerek, *Sen – spôsob istnienia w ramach historii obcej*, [w:] idem, *Pamięć i tożsamość. Słowackie procesy autoidentyfikacyjne w okresie odrodzenia narodowego*. Kraków 2011, s. 48–50.

⁹⁰ W tomie *Spevy* poeta nie przedstawia kultury zachodniej, jako obszaru zagrożenia. Jedynym takim utworem jest *Mor hol*, który w znacznym stopniu przyczynił się do mylnej charakterystyki poety, jako piewcy Słowiańszczyzny, walczącej z moralnie zepsutym Zachodem.

⁹¹ Walki z ludem *Czudów* przedstawiali wcześniej J. Hollý i J. Kollár. S. Chalupka w ten sposób tłumaczy pochodzenie *Czudów*: „Rusi tą nazwą określają fińskie i im pokrewne plemiona, żyjące na Uralu, od których również Węgrzy się wywodzą”. S. Chalupka, *Poznamy Sama Chalupku*, [w:] *Básnické dielo*, s. 271.

genetycznie pozaeuropejski, uważani byli w okresie słowackiego odrodzenia narodowego za naród barbarzyński, czyli naród bez korzeni. Obraz Węgrów, który przedstawia Chalupka odpowiada temu, jaki przedstawił L. Štúr w swojej klasyfikacji narodów na bardziej i mniej rozwinięte, na stojące wyżej lub niżej w rozwoju duchowym i cywilizacyjnym. Według tej koncepcji Węgrzy należeć mieli do prymitywniejszych narodów, przed którymi Słowianie musieli bronić Europy⁹².

Obraz zbrojnych konfrontacji Słowaków z zewnętrznymi obszarami zagrożenia poeta wykorzystał by udowodnić tezę o historycznej egzystencji słowackiej podmiotowości politycznej. Według teorii krytyki postkolonialnej *swój* nie może istnieć bez *obcego*, ponieważ *obcy jest lustrem, w którym odbija się moja własna podmiotowość*⁹³. *Nie można mieć własnego bez obcego*⁹⁴. Gdy chcemy wiedzieć, co jest *nasze*, musimy najpierw doświadczyć *obcego*. M. Dąbrowski twierdzi, że *obcość jest koniecznością w procesie poznawczym, zwłaszcza zaś w procesie samopoznawania. Jest czynnikiem stymulującym i katalizatorem, bez obcego nie byłoby swojego, bez obcości nie byłibyśmy pewni, co oznacza swój(sk)ość*⁹⁵.

W odróżnieniu od tych, którzy propagowali mit tysiącletniej niewoli narodu słowackiego, poeta pragnąc włączyć swój naród do dziejów, konsekwentnie tworzył mit: tysiącletniej obecności narodu słowackiego na arenie europejskiej. Jedynie jako punkt wyjścia, przyjął ideę spokojnego, ludowego, słowiańskiego narodu, by przedstawić własny mit bohaterskiego narodu i stworzyć własną poetycką oś czasu, na której mógłby umieścić wielkie *historyczne czyny* swoich Słowaków. Treścią i celem życia bohaterów S. Chalupki jest bowiem walka (*Branko, Bombura, Mor ho!, Vojenská, Vojín na umore, Odboj Kupov, Križiak, Kozák, Boj pri Jelšave*). Batalistyczne pojmowanie historii wnosi dynamikę do statycznej, prasłowiańskiej Arkadii, przerywa błędne koło mitycznego czasu. Zamienia czas mityczny na podążający do konkretnego celu, czyli do przyszłego politycznego upodmiotowienia narodu słowackiego, czas linearny. Poprzez obrazy walki historia staje się narracją, autor nadaje dziejom temporalności, koherencji w czasie⁹⁶. S. Chalupka postanowił wypełnić pamięciowo

⁹² L. Štúr, *Život národov*, [w:] *Dielo II*, Bratislava 1956, s. 179 – 180.

⁹³ M. Dąbrowski, *Swój / obcy / inny. Kontynuacja*, [w:] idem, *Literatura i konteksty. Rzeczy teoretyczne*, Warszawa 2011, s. 280–296.

⁹⁴ B. Waldensfeld, *Topografia obcego. Studia z fenomenologii obcego*, Warszawa 2002, s. 70.

⁹⁵ M. Dąbrowski, *Swój / obcy / inny*, s. 285.

⁹⁶ W.J. Burszta, *Naród i kultura jako narracje*, [w:] *Naród – tożsamość – kultura. Między koniecznością a wyborem*, red. W.J. Burszta, W. Jaskułowski, J. Nowak, Warszawa 2005, s. 91–92.

pustą przestrzeń, pomiędzy sakralizowanym początkiem, czyli okresem Wielkich Moraw a XIX-wieczną współczesnością, zgodnie z zasadą, że dziedzicami historii są tylko te narody, w których dzieje zostały wpisane bohaterskie czyny. W tym celu przedstawił własną literacką wersję udziału narodu słowackiego w historii Królestwa Węgierskiego. Odszedł od herderowskiej, zresztą niezbyt pochlebnej, oceny walecznych zdolności Słowian, którzy według niemieckiego filozofa, nigdy nie byli tak przedsiębiorczy i waleczni jak Niemcy⁹⁷, co doprowadzić miało nie tylko do zacofania i bierności, ale głównie do bolesnego braku zwycięskiej historii⁹⁸. Za wszelką cenę postanowił stworzyć panoramiczny obraz słowackiej podmiotowości historyczno-politycznej, nie bacząc, że przekracza granice kolejnej mistyfikacji⁹⁹. Po własnym doświadczeniu powstańczym, będzie przedstawiał takich bohaterów, których przesłanie byłoby jak najprostsze i jak najczytelniejsze. Całymi latami będzie cyzelował rymy i rytmy, aby łatwo zapadały w pamięć i mogły służyć, jako wezwanie do walki, do stanowienia o sobie¹⁰⁰. Dopisuje przeszłość swojemu narodowi¹⁰¹, aby mógł mu zapewnić przyszłość. Przedstawia Słowaków jako dumny, bohaterski naród historyczny, którego synowie zawsze będą gotowi stanąć w obronie własnej ojczyzny, którzy na pytanie *Hoj, ktože zastane, / národ náš za teba?*¹⁰² zawsze odpowiedzą: *A ktože by zastal? / Nik, iba Boh a my*¹⁰³, ponieważ głównym tematem i przesłaniem tomiku jest motyw trwania i przetrwania, który można sprowadzić do wiersza *My stojíme, ale oni padli*¹⁰⁴. Dlatego poetycką piramidę swojego mitu konstruuje z rycerzy, którzy mają siłę tworzyć i zmieniać historię i zawsze są przygotowani, żeby złamać jarzmo (*zlomiť jar-mo*¹⁰⁵). Nigdy im nie brakuje ani odwagi, ani rycerskiej brawury. Ich waleczna postawa i świadomość bojowych tradycji są całkowicie przeciwstawne mitowi

⁹⁷ J.G. Herder, *Mysli o filozofii dziejów*, s. 492.

⁹⁸ Dlatego też nie kontynuuje mitu porozumienia, tzw. *zmlúvnej teórie* pomiędzy Słowianami i Węgrami, zob. S. Timon: *Imago antiqua Hungariae*, Cassovia 1733.

⁹⁹ Zob.: J. Topolski, *Historiografia jako tworzenie mitów i walka z nimi*, [w:] *Ideologie, poglądy, mity w dziejach Polski i Europy XIX i XX wieku*, red. J. Topolski, W. Molik, K. Makowski, Poznań 1991, s. 243–254.

¹⁰⁰ Co w pełni udało mu się osiągnąć. Utwory Chalupki recytowane były podczas uroczystości narodowych; w czasie słowackiego powstania narodowego (1944) wydawane było pismo pt. *Mor ho!* a Niezależna Słowacka Radiostacja (Slobodný slovenský vysieláč) zawsze rozpoczynała swoje audycje 4 wersami tego samego utworu.

¹⁰¹ Zgodnie z twierdzeniem jednego z ojców słowackich romantyków: „Jeśli naród nie posiada historii, to należy ją napisać”. J. Kollár, *Predhovor k Starožitlii slovenskej*, [w:] *Dielo II, Prózy*, Bratislava 2001, s. 539.

¹⁰² S. Chalupka, *Kráľohoľská*, [w:] *Básnické dielo*, s. 77.

¹⁰³ Ibidem, s. 77.

¹⁰⁴ S. Chalupka, *Mor ho!*, s. 11.

¹⁰⁵ Ibidem.

słowiańskiego umiłowania pokoju, jak i mitowi tysiącletniej niewoli narodu słowackiego (*Neraz do tej našej vlasti / cudzí udrel zbrojom, / lež tu vydal čiernu dušu / pod slovenským zbrojom*¹⁰⁶). Nobilitowani w walce bohaterowie Chalupki, stają się nosicielami etosu rycerskiego i tradycji szlacheckich, mają być ucieleśnieniem Słowaków, jako narodu historycznego. Treścią ich życia nie jest, bowiem, ani praca, ani modlitwa, ale głównie bój, jako znak ich obywatelskiej wolności i prestiżu społecznego¹⁰⁷ (*Mor ho!, Kozák, Vojenská, Branko, Vojín na úmore*). Szczególnie zaciekle walczą, gdy wiedzą, że jest ich za mało, że przegrają, że zginą, ale w ten sposób uratują honor swojego narodu. Świadectwem ich romantycznej postawy jest sławne *Mor ty len a voľ nebyť ako byť otrokom*¹⁰⁸, które każe im raczej zginąć, niż żyć w niewoli.

Przestrzeń, w której poruszają się bohaterowie *Spevów* S. Chalupki, staje się w zapisie romantyka, wieloznaczeniową granicą. Limesem słowackich, czyli europejskich ziem z *obcą*, czyli madziarską, a właściwie *czudską* przestrzenią, jak i granicą kultury europejskiej z jej systemem feudalnym i wiarą chrześcijańską, z tym, co dzikie, barbarzyńskie, wschodnie. Obrazy walki mają więc potwierdzać *odwieczne prawo* [Słowaków – I.B.] *do obszaru, na którym żyją. Prawo, które wynika z tego, że naród ten był jego pierwotnym mieszkańcem, bądź zdobył go w jakimś sławnym okresie historycznym lub poprzez bohaterski czyn*¹⁰⁹. W słowacką przestrzeń narodową można wpisać taką historię, która mogłaby uprawomocnić również granice terytorium znajdującego się pomiędzy Tatrami a Dunajem¹¹⁰. Zgodnie z tym, w tomie *Spevy*, właśnie Słowacy, są przedstawiani, jako pierwotni mieszkańcy i właściciele tej przestrzeni oraz prawowici i główni spadkobiercy tradycji średniowiecznego Królestwa Węgierskiego. Ponieważ chcąc *uzyskać prawo do własnej przestrzeni*, [poeta – I.B] *musi używać takich samych argumentów, jakich używają ci, którzy przez wieki tę przestrzeń uważają za swoją*¹¹¹. Słowacy są więc *swoi, nasi*, a Węgrzy *obcy* i *źli* (*Madár ten divý Čud, / v nepočetnom roji / do šíreho sveta / pustil sa po zboji*¹¹²). Każde spotkanie z *obcymi* staje się pozaziemskim starciem dobra ze złem, w którym *obcy* pozbawiani

¹⁰⁶ S. Chalupka, *Vojenská*, [w:] *Básnické dielo*, s. 82.

¹⁰⁷ L. Henzel, *Mit počátku w literaturze słowackiej i węgierskiej okresu odrodzenia narodowego*, [w:] *Mity narodowe*, s. 28–29.

¹⁰⁸ S. Chalupka, *Mor ho!*, s. 14.

¹⁰⁹ E. Bojtár, *Vysnívali sme si vlast a národ. Osvietenstvo a romantizmus v stredo – a východoeuropských literatúrach*, Bratislava 2010, s. 42.

¹¹⁰ Zob. D. Tureček, *Máchova báseň „Čech“*, [w:] *České literární romantično*, red. D. Tureček et al., Brno 2012, s. 196–197.

¹¹¹ L. Henzel, *Mit počátku w literaturze*, s. 29.

¹¹² S. Chalupka, *Starý väzeň*, [w:] *Básnické dielo*, s. 22.

są wszystkim: honoru, odwagi, znajomości sztuki rycerskiej a nade wszystkim przestrzeni i związanej z nią przeszłości. Jako naród bez korzeni są przyczyną zła i niesprawiedliwości w uporządkowanym, zakorzenionym świecie¹¹³. (*Jeho boh je šablá, a so šablou v pästi / túla sa po svete, cudzie lúpi vlasti. / Vetrom ti prihučí, vetrom mizne z očí / a skazu rozsieva, kam mu noha kročí*¹¹⁴).

Słowaccy wojownicy są przedstawiani, jako uosobienie rycerskich cnót, zawsze waleczni, uczciwi, odpowiedzialni, biorący udział tylko w sprawiedliwych wojnach, a nade wszystkim zawsze wierni swojemu, czyli właściwie węgierskiemu (sic!), królowi. Bowiem u Chalupki prawo do ojczyzny mają tylko obrońcy wiary i tradycji, czyli w tym wypadku Słowacy. Węgrów – *Czudów* poeta ruguje nie tylko z rycerskiej społeczności, z zachodniej, feudalnej historii, ale głównie z ich królewskiej tradycji. Tworząc mit słowackiego narodu historycznego, musi przywłaszczyć dla niego tradycje Królestwa Węgierskiego, oczywiście bez Węgrów. Słowaccy rycerze, niczym krzyżowcy, bronią króla i królestwa, przed dzikimi Węgrami-barbarzyńcami (*Ta nadol, ta nadol, za ten Dunaj sivý, / kde Čudin pustoší i mestá i nivy*¹¹⁵). Ojczyście ziemie stają się w podaniu S. Chalupki przedmurzem broniącym Europy przed barbarzyńcami, pograniczem cywilizacji europejskiej¹¹⁶. Poeta próbując kształtować narodową świadomość historyczną odbiera Węgom również ich tradycję przedmurza europejskiego i chrześcijańskiego.

Motyw niepodważalnej wierności Słowaków wobec króla stał się u Chalupki nie tylko kolejnym semantycznym spoiwem z historią europejską, ale również świadectwem dystansu poety do idei słowiańskiej, według której *cechą wspólnoty słowiańskiej był brak wodza, stałej władzy zwierzchniej, króla (...)* elementów organizacji społecznej, które wskazywałyby na załączki państwa i władzy monarszej¹¹⁷. Słowackiego króla Świętopełka (Svätopluka) autor przywołuje tylko w dwóch utworach, związanych ze słowackim mitem początku (*Bolo i bude* oraz *Starý väzeň*). Zdecydowanie ważniejsze miejsce w tomie zajmuje *nasz węgierski król*, za pośrednictwem, którego poeta może udowodnić historyczną ciągłość korzeni swojego narodu¹¹⁸. Postać władcy

¹¹³ Pisali o tym S. Weil, M. Barrés, podaję za: H. Buczyńska-Garewicz, *Miejsca, strony, okolice. Przyczynek do fenomenologii przestrzeni*, Kraków 2006, s. 43.

¹¹⁴ Idem, *Odboj Kupov*, [w:] *Básnické dielo*, s. 90.

¹¹⁵ Ibidem, s. 91.

¹¹⁶ Zob.: H. Samsonowicz, *Rola pogranicza cywilizacji europejskiej w kształtowaniu świadomości narodowej*, [w:] *Kategoria narodu w literaturach słowiańskich*, red. T. Dąbek-Wirgowa, A.Z. Makowiecki, Warszawa, 1993, s. 13–15.

¹¹⁷ A. Witkowska, *Słowiański mit*, s. 34.

¹¹⁸ O tym, jak słowaccy romantycy zawłaszczali węgierskich królów dla swojego narodu, zob. P. Macho, *Matúš Čák Trenšiansky – slovenský kráľ?* [w:] *Mýty naše slovenské*, s. 104–110.

funkcjonuje jako nawarstwiony, wielopiętrowym znak. Wierność monarche, przedstawianemu jako średniowieczny Boży pomazaniec, jest równoznaczna z wiernością Bogu, a bój w obronie króla i królestwa staje się walką w obronie wiary i moralności. Zawłaszczanie postaci króla tylko dla Słowaków umożliwia poecie wyrugowanie Węgrów z europejskiej kultury, tradycji i historii, w imię dziejowego wyrównywania krzywd¹¹⁹. Romantyczna mistyfikacja daje mu okazję zemścić się za madziaryzację i ograniczanie Słowakom dostępu do edukacji w języku narodowym oraz rozwoju kulturowego i politycznego. Dlatego Słowacy, w narracji poety, są, w odróżnieniu od Węgrów, którzy nieraz walczyli przeciwko swoim władcom, wiernymi poddanymi swojego króla (wierni *vlasti a kráľovi*¹²⁰) i bardziej wartościowymi obywatelami królestwa węgierskiego. Taki, najczęściej bezimienny król, odziany w sakralne szaty, występuje wszędzie tam, gdzie twórca chciał przedstawić nie tylko obecność swojego narodu w dziejach królestwa węgierskiego, ale również wewnętrzną integrację ziem i obywateli słowackich: *Dajte, bratia, ohlas / smutnému otcovi, / že som padol verný / vlasti i kráľovi*¹²¹. *Slovákovi svätá je kráľova hlava: / on z ďaky krv svoju zaň dával i dáva*¹²²; *Trúby trúbia, kráľ nás volá, / volá pod zástavy. / Hoj, do zbroja! – Hoj, do zbroja, / kto si Slovák pravý*¹²³; *veje prápor / kráľa, nášho pána*¹²⁴. Gdy królowi zagraża niebezpieczeństwo ze strony zbuntowanych stanów węgierskich, znajduje on schronienie pośród wiernych Słowaków: *kráľa na zdravú boh odviedol stranu, / medzi Slovač, kráľom vždy verne oddanú: / a tá verná Slovač, – radšej ona padne, / lež by svojho kráľa opustila zradne*¹²⁵. *Stojíš jasným šikom hotová do boja. / Prostred toho šiku zlatý kríž tam svieta, / pod ním kráľ a pri ňom kvet slovenských detí*¹²⁶. Postać naszego króla a szczególnie wierność królowi, stała się w podaniu Chalupki, kluczową dla budowania pamięci historycznej narodu, kulturowej nobilitacji jego narodu-ludu i tworzenia podstaw dla przyszłej podmiotowości politycznej.

¹¹⁹ W ten sposób może im się odplacić za to, że wyrzucili Słowaków z historii, po upadku Wielkich Moraw.

¹²⁰ S. Chalupka, *Vojín na úmore*, [w:] *Básnické dielo*, s. 85.

¹²¹ Ibidem.

¹²² Idem, *Bombura*, [w:] *Básnické dielo*, s. 42.

¹²³ Idem, *Vojenská*, s. 82.

¹²⁴ Idem, *Múraň*, [w:] *Básnické dielo*, s. 52.

¹²⁵ Idem, *Odboj Kupov*, s. 91. Wiersz *Odboj Kupov* poeta opublikował w 1875 r., poczynając od drugiego wydania tomu *Spevy* (1898), utwór ten został na stałe włączony do zbioru poezji S. Chalupki.

¹²⁶ Idem, *Odboj Kupov*, s. 92.

5. Powstanie a literatura zaangażowana

Opisując relacje S. Chalupki ze światem słowiańskim i Zachodem, które znalazły refleksję w tomie *Spevy*, zauważyć można dialektykę fascynacji i obawy przed zagrożeniem kolonizacyjnym ze strony wyższej, dominującej kultury¹²⁷. Poeta wybiera z tej rzeczywistości to, co jest bezpieczne i potrzebne dla jego idei podmiotowości narodowej. Doświadczenie, które wyniósł z polskiego powstania spowodowało, że nawet w latach 60. XIX w., kiedy wśród słowackich elit narodowych kwitły idee słowianofilskie i panslawistyczne, on podchodził do nich bardzo ostrożnie. Słowiański świat pełni w jego tomie *Spevy* funkcję swojskiego tła wypełnionego ginącymi w bezkresnej dali obrazami legendarnej praojczyzny, w znaczeniu prasłowiańskiego mitu początku, który miał określać pozytywne, moralne cechy narodu. Jest jednocześnie bliski i daleki, znany i tajemniczy, czasami wręcz groźny. Należy zgodzić się z O. Čepanem, że u źródeł takiego obrazu Słowiańszczyzny, była *konsekwentna manifestacja romantycznego czynu*¹²⁸, czyli udział poety w powstaniu listopadowym, w którym doświadczył *zaniku abstrakcyjnych form wszechsłowiańskiego programu*¹²⁹.

Dlatego źródłem tradycji historyczno-państwowych dla słowackiego poety-powstańca stała się w przeważającej mierze tradycja kultury zachodniej. Z niej czerpał i przejmował opisy bohaterskich, rycerskich postaw, obrazy walki w obronie władcy i tradycji królestwa. Wykorzystując łatwą w odbiorze formę rodzimej pieśni ludowej chciał zaszczerpić w swoim narodzie przekonanie o przynależności do wielkiej europejskiej historii. Za pośrednictwem wyobrażeń o walecznych i monarchicznych tradycjach pragnął kształtować zbiorowe wyobrażenia o przeszłości, teraźniejszości i przyszłości swojego narodu¹³⁰. Zaadoptował dla niego tradycję i symbole, które według niego miały być argumentami w walce o współczesną, nowoczesną podmiotowość polityczną. Dlatego do swojego tomiku wybrał takie wiersze, za pośrednictwem których mógł stworzyć *hi-story* godnego i odważnego udziału Słowaków w dziejach europejskich a jednocześnie konsekwentnie budować zbiorową pamięć i tożsamość narodową¹³¹. W imię wolności wielokrotnie powtarzał i odmieniał obrazy ro-

¹²⁷ M. Dąbrowski: *Swój / obcy / inny*, s. 280–296.

¹²⁸ O. Čepan, *Osobné kontexty*, s. 27.

¹²⁹ Ibidem, s. 27.

¹³⁰ Zob.: Z. Trojanowiczowa, *Romantyzm od poetyki do polityki. Interpretacje i materiały*, Kraków 2010, s. 275–291.

¹³¹ Dominującym motywem tomu nie jest również tematyka zbójnicka, której poświęcił tylko trzy utwory: *Likavský vážen*, *Junák* i *Kráľohľská*; w ostatnim z nich powraca postać króla wzywającego do walki: „Pod Kráľovou hoľou / jasné šíky stoja, / kráľ volá: Do zbroje! / ty rodinka

mantycznego czynu, mickiewiczowskiego mierzenia sił na zamiary. Tak jakby go do tego zmuszała rana, która do końca życia nie pozwoliła mu zapomnieć o powstaniu¹³². Tworzeniu pamięci, tworzeniu wiary w przeszłość¹³³, w myśl zasady, że *kultura jest pamięcią*¹³⁴ S. Chalupka podporządkował wybór tematów, motywów a szczególnie bohaterów, których przedstawił jako historyczny podmiot dziejów, jako przedsiębiorcze elity, jako waleczny naród, dla którego wolność ma większe znaczenie niż śmierć. Za pośrednictwem swoich *pieśni*, chciał udowodnić nie tylko równość Słowaków z okolicznymi narodami *panów*, ale przedstawić ich jako uosobienie przedmurza europejskiej cywilizacji, religii i kultury. Bohaterowie S. Chalupki stali się niezwykle trwałymi elementami romantycznego mitu słowackiego narodu historycznego¹³⁵, niemalże ożywionymi pomnikami-świadkami trwania narodu w dziejach¹³⁶. Wbrew twierdzeniom o jednoznacznej słowiańskiej ludowości bohaterów S. Chalupki, przedstawione przykłady dowodzą, że poeta miał świadomość ahistoryczności ludu¹³⁷, dlatego postanowił nobilitować swój naród i podarować mu bohaterską, rycerską, przeszłość historyczną. W kontaktach i konfrontacjach z zewnętrznymi obszarami zagrożenia, oprócz walecznych Słowaków, poeta przedstawiał też konkretne miasta, konkretne regiony, którym w ten sposób, pragnął przywrócić pamięć historyczną oraz wskazać na ich jednoznaną, czyli słowacką tożsamość narodowo-polityczną.

Wspomnienia z polskiego zrywu narodowego są według mnie podstawą idei słowackiej podmiotowości politycznej i tradycji historycznej, jaką S. Chalupka pozostawił w tomie *Spevy*, którego przesłaniem miało być *pokrzepienie serc*, w trudnej sytuacji narodowościowej i politycznej, w jakiej Słowacy znaleźli się w latach 60. XIX w. W odróżnieniu od tych, którzy propagowali ideę

moja! / Do zbroje! Kto si syn! svojho rodu hodný: / abože mi zahyň, / abo buď slobodný". S. Chalupka, *Kráľohoľská*, s. 78.

¹³² O. Čepan, *Osobné kontexty*, s. 31.

¹³³ Tę intensywną wiarę w przeszłość mocno krytykował A. Matuška mówiąc, że „wiary było więcej niż przeszłości”, zob. A. Matuška, *Słowacka wiara w przeszłość*, [w:] *Kwestia słowacka w XX wieku*, red. R. Chmel, Gliwice 2002, s. 122.

¹³⁴ J. Łotman, *Rosja i znaki. Kultura szlachecka w wieku XVIII i na początku XIX*, Gdańsk 1999, s. 8.

¹³⁵ Wiersze zawarte w tomiku publikowane były wielokrotnie w różnych słowackich czasopismach, również w innych wydaniach książkowych, w śpiewnikach i almanachach; nastąpiło wrosły do repertuaru słowackiej poezji patriotycznej.

¹³⁶ Wydarzenia przedstawione przez poetę były nawet w słowackiej historii literatury interpretowane jako obiektywne i prawdziwe, zob.: V. Kochol, *Vyvrcholenie obrodeneckej literatúry*, s. 383.

¹³⁷ M. Bobrownicka, *Narkotyk mitu*, s. 16, 37; M. Janion, M. Żmigrodzka, *Romantyzm i historia*, Gdańsk 2001, s. 51.

baśniowego bohatera, który odczaruje zaklęty słowacki naród, poeta-powstaniec przedstawił bohatera *historycznego*, który sam zmienia rzeczywistość, przyjmuje wyzwania i nie boi się ryzyka, zawsze jest gotowy do działania i do walki o wolność. W ten sposób S. Chalupka *terapeutycznie*¹³⁸ potwierdzał, że Słowacy mają prawo dążyć do *wyższych form życia w świecie*¹³⁹. To, co dzisiaj bywa określane jako mit, jako *falszowanie pamięci i zbiorowej tożsamości narodu*¹⁴⁰, w XIX w. służyć miało jako wyzwanie do działania. Poprzez połączenie mitu tysięcletniej obecności Słowaków w dziejach regionu z osobistym doświadczeniem romantycznego czynu w powstaniu listopadowym, poeta wychodził naprzeciw politycznym i ideologicznym potrzebom swojego narodu, potwierdzając jednocześnie, że w romantyzmie blisko było nie tylko od poetyki do polityki¹⁴¹, ale i od polityki do poetyki.

Summary

The November Uprising and the formation of collective historical memory (Example of Samo Chalupka, Slovak romantic poet)

By analysing the historical background and interpreting poetry of one of the leading Slovak romantic poets Samo Chalupka (1812–1883), the author of the article answers the question of how the participation in the November Uprising affected the structure of the Slovak space and national past, which the poet presented in his volume of poetry *Spevy* (1868). What was the significance of a clash of the “Slavic mutuality” concept with the political test of this idea in the Polish uprising for the ideological ground of Chalupka’s works. To what extent it influenced the poet’s attitude to the Slavophile idea (expressed in volume of his works), and the Western European traditions, as well as the type of national heroes presented.

The interpretation of poems that S. Chalupka presented in his ideological and literary testament *Spevy* confirms the thesis, that in the November Uprising the poet experienced loss of abstract forms of the pan-Slavic program (O. Čepan). And although he struggled with them until the end of his

¹³⁸ H. Janaszek-Ivaničková, *Mit szturowski wczoraj i dziś*, [w:] „Pamiętnik Słowiański” 26 (1976), s. 82.

¹³⁹ J.M. Hurban, *Slovensko a jeho život literárny*, Bratislava 1972, s. 7–8.

¹⁴⁰ P. Zajac, *Pamät, zabúdanie a pripamätovanie ako problém utvárania kolektívnej identity slovenského národa*, [w:] *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*, red. M. Csáky, E. Mannová, Bratislava 1999, s. 49.

¹⁴¹ Nawiązuję do tytułu tomu: Z. Trojanowiczowa, *Romantyzm od poetyki do polityki. Interpretacje i materiały*, Kraków 2010.

life, in 1860-ties when he was selecting poems for his volume of collections, and when Slavophile ideas and pan-Slavic concepts have flourished among the elites, he approached them very cautiously. Therefore, the Slavic world fulfils in his works the function of a background filled with an image, dying in immense distance, of a legendary ancestral homeland, from which moral qualities of the nation would be derived. Memories of the Polish national uprising became the basis for the idea of the Slovak political subjectivity and historical tradition, which has become the main theme of the volume *Spevy*, written to raise people's spirits in nationalistic and political situation, difficult for Slovaks, in the 1860-ties. In his works the poet presented romantic historical elites that accept challenges, are not afraid of risk, are always ready to fight for freedom. The source of historical and national traditions for the Slovak poet was an area of western culture. From it he drew and took over descriptions of heroic, chivalrous attitudes, models of fighting to defend the ruler, the kingdom tradition, and the Christian faith. Using a form of folk songs, easy to perceive, the poet wanted to instill in his peasant nation the conviction of belonging to the great European history. He decided to ennoble his nation and to give it a monarchical historical past to make it able to shape its collective ideas about the past, present and future. He appropriated for it the traditions and symbols of the Kingdom of Hungary, which according to him were to be arguments in the struggle for modern political subjectivity. Therefore, he often repeated and inflected romantic ideas of planning within one's means and the challenge to a romantic act which is not affected by compromises. Confidence in the heroic past of the nation, in the historic political subjectivity of the Slovaks, was to become, in the opinion of the poet-insurgent, a source of specific acts in the name of future self-determination. A Slovak poet, who combined his own insurgent experience with his interest in history, created a myth embracing romantic needs of his nation, who sought the right place for itself at the 19th-century European arena.

Translated by Monika Birula-Białynicka